

A DROIT COMPARÉ MÓDSZERTANI MEGALAPOZÁSÁNAK NÉHÁNY ELMÉLETI KÉRDÉSE

RÓZSA DÁNIEL
doktorandusz (PPKE JÁK)

I. Bevezetés

Egy dolgozat első pár sorában talán akkor járunk el helyesen, és maradunk hűek a tradíciókhoz, ha mindjárt megpróbáljuk megragadni, körülhatárolni írásunk tárgyát (quod quaeritur), valamint azt a módszert (methodus), amellyel ezt bemutatjuk. Röviden és előljáróban megválaszolhatjuk a kérdést azzal, hogy *tárgyunk a droit comparé módszertani megalapozásának* fontosabb kérdéseit érinti, módszerünk pedig *analitikusnak* nevezhető. Ezzel a sommás megnyilvánulással azonban még korántsem lehetünk elégedettek, hiszen fontos lenne tisztázni, hogy milyen alapon kerül sor a dolgozat tárgyának kiválasztására és behatárolására, valamint, hogy vizsgálódási módszerünk miért is mondható a fent nevezettnek. Jelen esetben látni fogjuk, hogy tárgy és módszer szoros összefüggést mutat. A jogösszehasonlítás (droit comparé) mibenlétéről, funkciójáról, előzményeiről, történetéről több elismert és átfogó munka született,¹ de a tudományos élet máig adós a jogösszehasonlítás történetének monografikus, rendszerező bemutatásával. Leszögezendő, hogy e kis dolgozat nyilvánvalóan nem vállalkozhat e hiány pótlására sem terjedelmét, sem témáját tekintve. Eszmefuttatásunk célja, s talán inkább velejárója legfeljebb az lehet, hogy az újkori jogösszehasonlítás történeti útjának tapasztalatait figyelembe véve egyfajta időbeli tagolást vessünk fel, és kísérletet tegyünk *a jogösszehasonlítás paradigmaváltozásai*

¹ Ld. például GEORGES SAUSER-HALL: *La fonction et la méthode du droit comparé*. Genève, 1913.; MARIO SARFETTI: *Introduzione allo studio del diritto comparato*. Torino, 1933.; ADOLF SCHNITZER: *Vergleichende Rechtslehre*. Basel: Verlag für Recht und Gesellschaft, 1945.; H. C. GUTTERIDGE: *Comparative law. An introduction to the comparative method of legal study and research*. Cambridge: Cambridge University Press, 1946.; KONRAD ZWEIGERT–HEIN KÖTZ: *Einführung in die Rechtsvergleichung auf dem Gebiete des Privatrechts*, Tübingen: Mohr, 1969.; JEAN-LÉONTIN CONSTANTINESCO: *Traité de droit comparé*. Tome I. Introduction au droit comparé. Paris: L.G.D.J., 1972.

*esztörténeti gerincének felvázolására a droit comparé módszertani megalapozását, meghatározását kutatva.*²

Paradigmának – Thomas Kuhn nyomán – egy adott korban uralkodó, a tudományos kutatók egy közössége számára, utóbb szélesebb körben is elfogadottá vált elméleti alapállást, modellt tekintünk.³ A jogösszehasonlítás szempontjából paradigmaként Péteri Zoltán meghatározása szerint „csak olyan elmélet jöhet számításba, amely önálló és összefüggő válaszokat képes adni a jogösszehasonlítás fogalomkörébe tartozó kérdésekre.”⁴ Péteri hivatkozik Konrad Zweigert és Hein Kötz igen találó terminológiájára, a jogösszehasonlítás tartalmi és időbeli relativitását illetően. Ez alapján a kérdésselvetés is egyrészt magának a jogösszehasonlításnak a mibenlétére vonatkozó felfogásnak, másrészt a történelmi körülmények változásainak a függvénye.⁵ Ebből következően vizsgálódásunk látószögéből kikerül a jogösszehasonlítás ún. előtörténete, mely tudománytörténeti szempontból nem tekinthető paradigmatis egységnek. Úgyszintén el kell tekintenünk a jogösszehasonlítás előfutáraitként emlegetett újkori gondolkodók munkásságának számbavételétől, akik – mint például Bacon, Selden, Leibnitz, Vico vagy Montesquieu – az összehasonlító módszer segítségével fogalmaztak meg ugyan korszakalkotó gondolatokat, de mindezt átfogó összehasonlító elmélet megalkotásának igénye nélkül.⁶ Vizsgálódásunk kezdete tehát a jogösszehasonlítás tudománytörténeti kezdetével esik egybe, de mint látni fogjuk, már az ezt megelőző kor tudománya is egységes koncepcióval való fellépést sejtet.

Amikor a jogösszehasonlítás történetének bemutatása kerül napirendre, elkerülhetlenné válik magának a jogösszehasonlításnak a meghatározása, mivel csak így jelezhető ki az a terület, amely az elemzés tárgyát adja. Véleményünk szerint egy ilyen vizsgálódás kezdetekor aggályos volna előrebocsátani a jogösszehasonlítás tankönyv ízü meghatározását, annál is inkább, mert célunk éppen az, hogy a jogösszehasonlítás esztörténeteként értelmezett történetét az uralkodó paradigma változásai szempontjából vázoljuk fel, így jutva el a droit comparé mai, modern koncepciójáiig. *Így a történeti vázlat* – mely itt nem önmagáért van, hanem mintegy mankóként nyújt segítséget – *vezethet el egy modern fogalom-meghatározáshoz.* Módszerünket éppen ezért

² Ld. PÉTERI ZOLTÁN: Paradigmaváltás a jogösszehasonlításban? In RAFFAI KATALIN (szerk.): *Placet experiri – ünnepi tanulmányok Bánrévy Gábor 75. születésnapjára.* Budapest: Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar, 2004. 230. A szerző felhívja a figyelmet a modern jogösszehasonlítás kettős tagolására, melyből – mivel jelen esetben „elméleti-tudományos” azaz esztörténeti vizsgálódásra vállalkozunk, mely a jogrendszerek kutatásának eredményeit is felhasználva, saját elméleti keretének kimunkálásra törekedve fejleszti belső rendszerét – nem kívánunk kitérni a külföldi jogok megismerésével kapcsolatos ún. „törvényhozói” kezdeményezésekre.

³ THOMAS KUHN: *A tudományos forradalmak szerkezete.* Budapest: Gondolat, 1984. 11.

⁴ PÉTERI i. m. 229.

⁵ Az ismeretanyag történeti vizsgálatához kapcsolódó észrevételeket ld. PÉTERI ZOLTÁN: A jogösszehasonlítás kezdetei az angol jogtudományban. *Állam és Jogtudomány*, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1975. 394.; úgyszintén PÉTERI ZOLTÁN: A jogösszehasonlítás elméleti kérdései a szovjet jogtudományban. *Állam és Jogtudomány*, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1978. 267.

⁶ PÉTERI (2004) i. m. 231.

nevezzük analitikusnak, hisz nem csupán vázlatos történeti áttekintésre vállalkozunk – ebben az esetben témánk könnyen jogtörténetinek minősülhetne –, hanem egy ma-
nak tekinthető fogalom-meghatározás megtalálása is célunk.

II. A modern droit comparé módszertani megalapozásának kezdete és fő irányai (avagy a jogösszehasonlítás „fájának” fölépítése)

A jogösszehasonlítás jelenkorig bejárt története és rendszere hasonlítható egy terebé-
lyes fához. Ha a távolból vetünk felületes pillantást egy erdőre vagy egy fára, első-
ként a lombkorona-szintre szegeződik tekintetünk. Ez már sokat elárul a fa mivoltáról.
Közelebb és lefelé is kell ahhoz tekintenünk, hogy megvizsgálhassuk a lombkorona
tartóját és hordozóját, vagyis a törzset. Ahhoz, hogy a fa egészét megismerjük, már a
mélyre kell ásni, itt fedezhető fel a sokszor nem várt kiterjedésű gyökérzet. Módszer-
tani iránykeresésünket a fa „tartópillérével”, a törzssel fogjuk megkezdeni, mondhat-
nánk azért, mert a törzs az, amely áttöri a föld felszínét és válik először láthatóvá, és
a törzs az is, amely az egész koronát tartja.

A képi hasonlaton túl azonban ennek tudományos magyarázata is van, melyre
érintőlegesen utaltunk már.⁷ Nevezetesen az, hogy egy eszmetörténeti folyamat kiin-
dulópontjának vagy történeti gyökereinek feltárása, s főleg a módszertani alapok ke-
resése során a kutatás kiindulási pontjaként óhatatlanul is saját korunk ismeretanya-
ga és fogalomrendszere predestinálja gondolkodásunkat és vizsgálódásainkat. Ezért
rendkívül fontos törekedni ilyen esetben a saját korunk tudásának múltba vetítésétől
való megszabadulásra.⁸

Óvatosan kell bánni a XX. századi terminológia és tudás korábbi viszonyokra va-
ló átültetésével, s minthogy a droit compré terminológiája és egész fogalomvilága az
említett korszakban kristályosodik ki, célszerűnek látszik itt fölvenni vizsgálódásunk
fonalát. Így, a kronológiai sorrendet megbontva, módszertani útkeresésünket a jog-
összehasonlítás explicit megjelenésének korszakával kezdjük, mely a jelképes fa tör-
zsét jelenti (1), majd a közös gyökerek feltárására fordítjuk figyelmünket (2), végül a
jogösszehasonlítás XX. században kibontakozó egyik meghatározó irányát, „ágát” te-
kintjük át (3).

1. Pozitívista-tételes jogi megalapozás, mint a jogösszehasonlítás „törzse”

Amíg a jogtörténet elsődlegesen a jogintézmények szervezeti-történeti fejlődésével
foglalkozik, a jogösszehasonlítás története mindenekelőtt egyedi szellemi teljesít-
mények története, melyek beágyazottak születésük korának viszonyaiba.⁹ A *poziti-
vista-normativista szemlélet*, mely a XIX. század végétől kezdődő jogtudományi
gondolkodásban vezető szerepet játszott, új kiindulási hipotézisek és súlypontok ki-
alakítását eredményezte, s e súlypontmódosulások a jogösszehasonlítás szférájában

⁷ Ld. PÉTERI (1975) i. m. 394.

⁸ Uo.

⁹ Ld. PÉTERI (1975) i. m. 394.

is érvényesültek.¹⁰ A növekedés, a „törzsfajlódás” ezen szakaszában három ágat láthatunk kifejlődni, melyek kronológiai sorrendben jelentkeznek. Egy 1900-as, egy 1920-as évekbeli és egy 1945-ös „ágról”, irányzatról beszélhetünk, melyek mind ugyanazon törzsből fakadtak.¹¹

Az új korszak „nyitását” jelentette az 1900-as Párizsi Világkiállításához kapcsolódóan megrendezett első nemzetközi összehasonlító jogi kongresszus. Ekkor hangzik el a kongresszus egyik meghatározó egyéniségének, Édouard Lambert-nek nagy hatású referátuma a jogösszehasonlítás általános elméletéről és az összehasonlító jogi módszerről Raymond Saleilles ihletésére.¹² Lambert referátumát, mint a modern összehasonlító jogtudományt megalapozó munkát tartjuk nyilván. Lambert elismerte a jogi etnológia létjogosultságát, sőt élete és munkássága is bizonyítja, hogy természetes folyamat, ha egy történelmi vénájú kutató komparatistává lesz, sőt szinte elengedhetetlen a történelmi módszerek ismerete. Leszögezte azonban, hogy a történelmi módszer, s a jogi etnológia művelése nem jogösszehasonlítás. Abból indult ki, hogy a világ – jogi szempontból – két nagy körre osztható, a civilizált és az elmaradott országok jogaira. Az összehasonlító jog egyik alapvető feladata az *elmaradott népek felzárkózásának* segítése. A civilizált országok jogrendszereiben alapvető hasonlóságok mutathatók ki, a problémák hasonlóan vetődtek fel, ezekre különböző megoldások születtek, ám az összehasonlítás révén kiszűrhető, napvilágra hozható a közös törvényhozói jog (*droit commun législatif*).¹³ Lambert felfogásában a nem törvényi jog (az angolszász, bírói alkotás jog) nem vonható be a vizsgálódások körébe, csak a római-germán joganyagból szűrhetők le következtetések. Hasonló csak a hasonlóval vehető össze, a törvényi és bírói jog azonban egymással nem. Az összehasonlítás másik jelentős célja a felzárkóztatáson túl a *jogegységességítés*. A jogösszehasonlítást Lambert nyomán úgy definiálhatjuk, mint a jognak olyan tudományát, mely eredményeit az összehasonlító módszer segítségével éri el. A hasonlóságok és különbségek feltárásával meg lehet találni azt a közös magot, mely egy, az egész világra kiterjedő jogi szabályozás (melynek vezető ereje természetesen Franciaország) alapja lehet. Új, európai *ius commune* formálódik, mely a római-germán jogok közös elemeire épít. A távlati cél az egységes világgog megteremtése. Az összehasonlító joggal szemben Lambert fő feladatként a megismerést állította, s a megismerés útján nyert eredmények gyakorlati alkalmazását. Noha Lambert igen nemes és nagy célt tűzött maga elé (lényegében a jogi világegység megteremtése), kiindulási alapja igen korlátozott volt (kizárólag a törvényi jogra, ezen belül az európai kontinentális jogra kívánt építkezni).¹⁴

¹⁰ PÉTERI ZOLTÁN: Az összehasonlító módszer alkalmazásának elméleti kérdései az állami jelenségek körében. *Állam és Jogtudomány*, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1973. 191.

¹¹ MARC ANCEL: Az összehasonlító jog modern koncepciói. *Állam és Jogtudomány*, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1963. 440.

¹² Édouard Lambert-re nagy hatásal voltak François Géný írásai is.

¹³ EDOUARD LAMBERT: Conception générale, définition, méthode et histoire du droit comparé. Le droit comparé et l'enseignement du droit. *Extrait du Congrès International de droit comparé, tenu à Paris du 31 juillet au 4 août 1900. Procès verbaux des séances et documents*. Vol I. Paris: L.G.D.J., 1905. 39–43.

¹⁴ KONRAD ZWEIFERT–HEIN KÖTZ: *An introduction to comparative law*. Oxford: Clarendon Press, 1998. (Tony Weir fordítása) 62.

A referátumban megismert egyetemes gondolkodásmód sugárzik Lambert az *Études de droit commun législatif* című munkájának mind a kilencszázhuszonhét oldaláról is. Az 1903-ban publikált *La fonction du droit civil comparé*¹⁵ egy nagy összszegzés bevezetőjeként készült, de a további kötetek végül nem születtek meg. Ennek oka abban keresendő, hogy az első világhéást követően Lambert alapvető koncepciója megváltozott, sokkal pragmatikusabbá vált. A jogösszehasonlítás célja továbbra is a nemzetek egymáshoz való közeledésének elősegítése volt, de a közös törvényhozói jog ideája még korainak és túl elméletinek bizonyult. Így a továbbiakban sokkal gyakorlatiasabb és valóságközelibb hozzáállást tett magáévá. Így anélkül, hogy megtagadta volna ifjúkori idealizmusát, kutatásainak középpontjába konkrét kérdéseket helyezett, s tanítványait is erre sarkallta, fölísmerve, hogy a jogösszehasonlítás nagy szerepet kaphat ilyen dimenzióban is.¹⁶

Az első világháború után tehát az összehasonlító jogi fejlődés 1900-ban megkezdett útja módosult, új tendenciák voltak kibontakozóban. Németországban még a háború idején, 1916-ban alapították meg – Ernst Rabel kezdeményezése nyomán – a Münchener Egyetemen az első jogösszehasonlító intézetet. Lambert 1920-ban foglalta el a lyoni egyetem összehasonlító jogi katedráját, melyet az egyetem az ő számára létesített. Ugyanebben az évben megalakult a lyoni Jogösszehasonlító Intézet, mely az első ilyen franciaországi kezdeményezés volt, világviszonylatban pedig második a müncheni intézet után.¹⁷ Lambert ebből az alkalomból tartott székfoglaló beszéde,¹⁸ amint azt a hozzáértők mondják, mindig is a „az összehasonlító tanulmányokba való legjobb bevezetés” marad.¹⁹ A lyoni intézet számos jogösszehasonlító intézet modelljéül szolgált szerte a világon, főleg Latin-Amerikában. Lambert itt praktikus célokat tűzött ki, nagy hangsúlyt fektetve a *minőségi jogászképzésre*. Az intézet céljai közt szerepelt a római-germán és a common law jogrendszerek közös történelmi gyökereinek feltárása, történelmi hátteret szolgáltatva a fejlett országok közös jogi alapjának megteremtéséhez. A nagy jogrendszerek összehasonlítását nem elsősorban normatív megközelítéssel végezték, hanem gazdasági és szociális elemek figyelembevételével, a bírói és a közigazgatási hatalom pozícióinak összevetésével, kiemelten reflektálva a nemzetközi kereskedelemre.²⁰

Lambert és társai így a *common law* vizsgálata felé is nyitottá váltak. Konkrét kezdeményezésként Lambert észak-amerikai egyetemekkel lépett kapcsolatba, és a Rockefeller alapítvány²¹ segítségével lyoni doktoranduszok nyerhettek ösztöndíjat

¹⁵ L.G.D.J.

¹⁶ OLIVIER MORÉTEAU: L’Influence Internationale d’Édouard Lambert. In *Actes du congrès international du cinquantenaire du code civil égyptien (1948–1998), Le Caire, du 14 au 16 avril 1998 édité par la Direction Générale de la Coopération Internationale et Culturelle*, Le Caire, 1998. 62.

¹⁷ MORÉTEAU i. m. 63.

¹⁸ ÉDOUARD LAMBERT: *L’institut de droit comparé, son programme, ses méthodes d’enseignement, Leçon faite à la séance d’inauguration*. Lyon: A. Rey Imprimeur, éditeur de l’université, 1921.

¹⁹ RENÉ DAVID: *Le droit comparé, Droits d’hier, Droits de demain*. Paris : Économisa, 1982. 15.

²⁰ 1985-ben ennek figyelembevételével újították meg a lyoni intézetet is. Ld. MORÉTEAU i. m. 63.

²¹ A támogatás 1933–1934-ig érkezett, a Jogösszehasonlító Intézet ezután nehéz helyzetbe került, amit bizonyít, hogy Lambertnek az oktatási miniszterhez kellett fordulnia segítségért. Ez a levél egyike azon kevés dokumentumoknak, mely megmaradt a lyoni kar archív anyagai között. Ld. THIERRY KIRAT: *Le destin tragique du projet de jurisprudence comparative d’Édouard Lambert et de l’institut de droit comparé de l’Université de Lyon (1921–1938)*. Communication au séminaire „Histoire et sociologie du droit et de la justice” Centre de sociologie de l’innovation (École des Mines de Paris), 26 février 2003.

amerikai kutatások végzésére. Így bontakozott ki szoros együttműködés a Northwestern (Illinois) Jogi Iskola dékánjával, John H. Wigmore-ral is.²² Lambert publikációi nem vártak magukra. A *Le gouvernement des juges*²³ című munka hatalmas jogirodalmi reflexiót váltott ki az Egyesült Államokban, és mély nyomokat hagyott a lyoni iskolában is.

1926-ban a Kaiser-Wilhelm Társaság Rabelre bízta a Külföldi és Nemzetközi Magánjog Intézetének irányítását, és ezzel párhuzamosan megalakult a közjog külföldi és nemzetközi jogi tanulmányozására szakosodott intézet is, Viktor Bruns irányítása alatt. Az előbbi ma a Max Planck Intézet keretei között jelenleg Hamburgban működik, s máig a jogösszehasonlítás világszerte egyik legrangosabb műhelyének számít.²⁴ 1932-ben Lévy-Ullmann vezetése alatt a párizsi egyetemen hasonló céllal egy másik intézet állt fel.

1924-ben jött létre – hágai székhellyel, Balogh Elemér kezdeményezésére – az Összehasonlító Jog Nemzetközi Akadémiája (Académie Internationale de Droit Comparé), melynek elsődleges célja az immár rendszeresen megrendezésre kerülő kongresszusok előkészítése, lebonyolítása, az összehasonlító jog történeti alapú tanulmányozása lett.²⁵ 1926-ban a Nemzetek Szövetsége megalapította a magánjog egységesítésével foglalkozó szakosított intézetet, a római Unidroit-t.²⁶ Az összehasonlító jogi kutatások eltávolodtak az univerzális történeti megközelítéstől, egyre inkább a konkrét jogi megoldások kutatására összpontosítottak, melyeket azonban egyre inkább a mai értelemben vett összehasonlító jogi szemlélettel, módszerrel kezdtek el vizsgálni. A nagy áttörést a *common law* 'felfedezése' jelentette, ez nem csak a kontinentális jogok keretei közül való kilépést eredményezte, hanem a 'törvényi összehasonlítástól' való eltávolodást is.

A *droit comparé* művelése nagy lendületet kapott, és egy újabb irányzat ütötte fel a fejét, melynek visszhangja megtalálható már az 1937-ben tartott összehasonlító kongresszus anyagában, valamint azokban a tanulmányokban, amelyeket Édouard Lambert tiszteletére, *Bevezetés az összehasonlító jog művelésébe* (Introduction à l'étude du droit comparé) címmel megjelent hatalmas munkában gyűjtötték össze. Az új irányzat ugyan tiltakozik az ellen, hogy iskolának tekintsék, mégis az eddigiektől eltérő koncepciójával tűnik ki elsősorban. Képviselői Angliában Gutteridge²⁷ és Hamson, Franciaországban René David²⁸, Olaszországban főleg Ascarelli profeszszor.²⁹ Kijelentik, hogy az összehasonlító jognak nincs olyan értelemben vett saját területe ('provinciája'),

²² Uo.

²³ ÉDOUARD LAMBERT: *Le gouvernement des juges et la lutte contre la législation sociale aux États-Unis, L'expérience américaine du contrôle judiciaire de la constitutionnalité des lois*. Paris : L.G.D.J., 1921.

²⁴ ZWEIGERT–KÖTZ (1998) i. m. 60.

²⁵ SZABÓ IMRE: Elemér Balogh et l'Académie Internationale de Droit Comparé. In SZABÓ IMRE–PÉTERI ZOLTÁN (szerk.): *Comparative Law-Droit Comparé, Selected essays for the 10th International Congress of Comparative Law*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1978. 13.

²⁶ ZWEIGERT–KÖTZ (1998) i. m. 61.

²⁷ H. C. GUTTERIDGE: *Comparative law, An introduction to the comparative method of legal study and research*. Cambridge: Cambridge University Press, 1946.

²⁸ RENÉ DAVID: *Traité élémentaire de droit civil comparé*. Paris: L.G.D.J., 1950.

²⁹ Ld. ANCEL (1963) i. m. 438.

mint ahogy a polgári jognak, vagy a közigazgatási jognak van, *tehát nem jogág*. Ebből következően az összehasonlító jog nem önmagában hordja célját és funkcióját, s dogmatikus megfogalmazása is helytelen, hisz hasznossága különféle módokon jelentkezik, lehet elméleti és gyakorlati is. Módszerének alkalmazása ugyanakkor nem könnyű, kényes feladat. Megfelelő felkészültség kell műveléséhez, az idegen jogot forrásaiban, struktúrájában kell aprólékosan megismerni, s ehhez komoly előtanulmányok szükségeltetnek.³⁰

E tanok nagyban hozzájárultak a jogösszehasonlítás terén felhalmozott eddigi eredmények és viták, útkeresések letisztázásához, behatárolták a droit comparé funkcióját és felhívták a figyelmet a könnyelmű kontárkodás veszélyeire. Egyértelművé vált – amit már Lambert-ék is beláttak –, hogy egy világjog létrehozásának megkísérlése erőn felüli feladat, a világ összes jogrendszerének megértése és tanulmányozása nem megvalósítható, de nem is cél.³¹

Az Összehasonlító Jogi Nemzetközi Bizottság (Comité International de Droit Comparé), amely az UNESCO által létrehozott Nemzetközi Jogtudományi Társaság (Association Internationale de Sciences Juridique) vezető szerve, 1957-ben Chicagóban és 1958-ban Varsóban két kollokviumot rendezett azzal a céllal, hogy nemcsak a hagyományosan egymással szembehelyezkedett romanista jogrendszert és a common law jogrendszereit, hanem a nyugati és keleti jogrendszereket is közelebb hozza egymáshoz. Olyan kiváló és különböző jogtudósok, mint Yntema professzor az Egyesült Államokból és Rozmaryn professzor Lengyelországból találkoztak abban a megállapodásban, hogy az összehasonlító jognak újra keresni kell a jog egyetemes, vagyis minden rendszerben közös elemeit. A jogrendszerek különbözőségét illetően felvetődik, hogy a jog technikai elemein túl fontos a *jogszociológiai szempontok* figyelembevétele is. A társadalmi-gazdasági környezet napirendre kerülése lényegében már túlmutat a pozitivistá-normativista paradigma alapvetésein, a jog evolúciós jellegének hangsúlyozása a szocialista befolyást tükrözi, mely szakít a normativisták statikus vizsgálatával. Újat hozott a jogszociológia is a szorosan vett jogi szféra – s a jogösszehasonlítás tárgyának – kiterjesztésével. Ha a jog lényegét, mint egyfajta attitűdöt (Ehrlich, Duguit), mint hivatalos, vagy egyéb magatartást (Llewellyn), mint döntéshozatalt (a modern politikatudomány művelői), mint kulturális tény (Recaséns Siches), vagy mint akciótypust (Weber, Cossio, Reale, Hall) határozzuk meg, messze távolodunk a jogösszehasonlítás mozgalmának kezdeti, normacentrikus álláspontjától.³²

Bebizonyosodik, hogy teljességgel különböző jogrendszerek intézményeinek összehasonlítása is lehetséges, az összehasonlítás igazi alapja a funkciók és a jogpolitikai igények azonossága, mely a dogmatikailag igencsak eltérő megjelenési formák alól megszabadítható, felszínre hozható. Nemcsak a civil law-common law ellentétpár oldódik fel, hanem lehetővé válik a távol-keleti, vagy éppen – a második világháború után – a szocialista jogok vizsgálódási körbe való bevonása.³³

³⁰ ANCEL (1963) i. m. 438–439.

³¹ Uo.

³² PÉTERI (1973) i. m. 92.

³³ ZWEIGERT–KÖTZ (1998) i. m. 61–62.

Látjuk tehát, hogy a jogösszehasonlítás pozitivista-normativista szemléletéből fakadó statikus merevséget, dinamikusabb általános jogértelmezés váltja föl. Más tekintetben és jelleggel, de szintén dinamikus jogfelfogás jellemezte a modern értelemben vett jogösszehasonlítás első egységes paradigmátikus jegyeket felmutató korszakát, melyet a jogösszehasonlítás történeti-etnológiai gyökereként is aposztrofálhatunk. A *droit comparé* módszertani-rendszereti alapvetésének megismerése után a fogalmi anakronizmus veszélyének lecsökkenésével vágthatunk bele a gyökerek feltárásába.

2. Történeti-etnológiai gyökerek

A fa törzse – kívülről legalábbis – statikusnak látszik, míg a fa gyökere és koronája dinamikát mutat, mivel a tápanyagfelvétel forrásáról és rendeltetési helyéről van szó. A gyökerek kitapintásához ásásra van szükség, s gyakran nem várt bonyolultságú, összetett jelenségekre bukkanunk. A következőkben a történeti-etnológiai korszak felvázolása során kísérletet teszünk a történeti jogi iskola néven jelentkező irányzat *szerves-dinamikus jogfelfogásának* a jogösszehasonlító kezdeményezésekre gyakorolt megtermékenyítő hatását is kimutatni, mely idáig kevésbé került napvilágra.³⁴

A jogösszehasonlítás mint tudományos diszciplína ugyancsak rögzös utat járt be, a XIX. század pozitivista-nemzeti jogi kultúrájában nehezen találta meg a helyét, a nemzeti előítéletek mindenütt erősen hatottak. Csekély azon jogtudósok száma, akik a külföldi jogok tanulmányozását tűzték ki célul (Mittermaier, Németország, Foelix, Franciaország, Burge, Levi, Anglia, Story és Kent, Egyesült Államok). Ezek a törekvések a külföldi jogok leírását, a jogintézmények bemutatását, kommentálását jelentették, sokszor valamilyen közvetlen gyakorlati célnak alárendelve.³⁵

A modern jogösszehasonlítás paradigma-változásainak eszmetörténeti csomópontjait keresve talán nem tévedünk, ha az első ilyen pontot éppen e korszak tudományos újdonságai nyomán látjuk kibontakozni.³⁶ Újdonságot hozott az egyetemes jogtörténeti szemlélet megjelenése, mely a filozófiai irányzatok (a Herder és Schelling ihletéséből fakadó szerves fejlődési folyamat, mely például Hegelnél, Comte-nál, Darwinnál és Vicónál kristályosodik ki) egyfajta jogtudományi leképezéseként jelentkezett. Gans és Unger Németországban egy-egy jogintézmény „világtörténeti” fejlődését tekintették át (öröklési jog, házassági jog), Lerminier Franciaországban egyetemes jogtörténeti bevezetést írt, Amari Olaszországban a törvényalkotás összehasonlító tudománytörténetét, Maine *Az ősi jogban* azt a folyamatot képezi le, mely a statustól a *contractus* felé vezet, azaz megnyitja az egyén számára a lehetőségét, hogy statikus helyzetén másokkal való megállapodás útján változtas-

³⁴ Ennek a kísérletnek ellentmondani látszik Zweigert és Kötz utalása, melyben csekélynek minősítik a történeti jogi iskola hatását az összehasonlító jogi fejlődésre, mivel Savigny és követői kizárólag a római jog és a német jog alapján vizsgálták a történeti fejlődést. Ld. ZWIEGERT–KÖTZ (1998) i. m. 50. Látni fogjuk azonban, hogy indirekt módon a történeti iskola eredményei átszöttek és befolyásolták a jogösszehasonlítás XIX. századi fejlődését.

³⁵ Ld. ZWIEGERT–KÖTZ (1998) i. m. 54–57.

³⁶ MARC ANCEL: *Utilité et méthodes du droit comparé*. Neuchatel: Éditions Ides et Calendes, 1971. 31.

son.³⁷ Ez az egyetemes és történeti szemlélet – mindenekelőtt Franciaországban – utat talált az egyetemek tanszékeire, művelői tudományos társaságokat alakítottak, folyóiratokat adtak ki.³⁸

A kor meghatározó és sokáig ható műve azonban vitathatatlanul Sir Henry Sumner Maine nevéhez köthető.³⁹ A lényegében előadásai alapján önálló munkává érlelt és érett mű esetében lényeges a teljes cím, Maine az ősi jog összefüggéseit a társadalom korai történetével a modern eszmék tükrében vizsgálja. A szerző a műben nyomon követi bizonyos jogi eszmék és jogintézmények fejlődését eredetüktől kezdődően egészen a modern korban kialakult formájukig, alapvető jelentőséget tulajdonítva a római jognak. E pontban Maine felfogása kapcsolódik Friedrich Carl von Savigny koncepciójához, aki 1814-ben publikált *Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft* című művében – Bachofennel szemben – a római jogot fejlődésében szemléli, és csak másodlagos jelentőséget tulajdonít az archaikus római jog feltérképezésének.⁴⁰ Az institutionálisan⁴¹ is Maine nevéhez köthető első angliai ‘jogösszehasonlító’ kísérletek – természetesen Maine iránymutatásával – szilárd alapjukat a római jog művelésében találták meg, csakúgy, mint Savigny esetében.⁴² Maine munkássága

³⁷ Ld. részletesen HAMZA GÁBOR: Az összehasonlító jogtudomány kibontakozásának útjai Európában. *Állam és Jogtudomány*, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1996–1997, 275–295.

³⁸ Lehet hivatkozni a Collège de France keretében 1832-ben az összehasonlító törvényhozás általános története és filozófiája oktatására és tudományos művelésére felállított tanszékre (Chaire d’histoire générale et de la philosophie de législation comparée), melynek első vezetőjére, Eugène Lerminier-re nagy hatást gyakorolt Gans munkássága, doktori értekezésének tárgya, pedig Savigny *Recht des Besitzes* című munkája volt. Lerminier utódja, René Lefebvre de Laboulaye szintén Savigny követőjeként lépett fel, s közreműködött az 1855-ben útnak indított *Revue historique du droit français et étranger* megalapításában, ezt megelőzően pedig munkatársa volt az 1829-ben, Mittermaier és Zachariä által alapított első összehasonlító jogi folyóiratnak is (Kritische Zeitschrift für Rechtswissenschaft und Gesetzgebung des Auslandes). 1846-ban létrehozzák a büntetőjog és az összehasonlító büntető törvényhozás tanszékét (Chaire de droit criminel et de législation pénale comparée), melynek vezetését a híres büntetőjogászra, Ortolanra bízják. E sorba illik az 1869-ben, Párizsban megalakult Összehasonlító Törvényhozás Társaság (Société de Législation Comparée), melynek egyik társalapítója a civilista Charles Bufnoir, aki Raymond Saleilles tanára volt. 1872-ben jelenik meg a társaság folyóirata, először Bulletin de la Société de Législation Comparée, majd egészen 1949-ig, Bulletin Trimestriel de la Société de Législation Comparée néven (ma Revue Internationale de Droit Comparé). 1873-ban lát napvilágot a Nemzetközi Jogi Intézet, mely a nemzetközi magánjog kérdéseinek elemzésénél széleskörűen alkalmazza az összehasonlító módszert. 1876-ban alakul meg Párizsban az Igazságügyi Minisztérium keretében a Comité de Législation Comparée. 1892-ben születik döntés az első összehasonlító magánjogi tanszék létrehozásáról (Chaire de droit civil approfondi et comparé). Ld. HAMZA i. m. 276–279. A hatályos jogokra reflektáló összehasonlító szemlélet az egyre inkább nemzetközivé váló gazdasági-kereskedelmi viszonyok által támasztott gyakorlati igényekkel találkozva jelentős jogegységesítési eredményeket tudott felmutatni (a szerzői jogi, védjegyjogi, postajogi egyezmények).

³⁹ SIR HENRY SUMNER MAINE: *Ancient Law: Its connection with the early history of society and its relation to modern ideas*. London, 1861.

⁴⁰ SIR HENRY SUMNER MAINE: *Az ősi jog összefüggése a társadalom korai történetével és kapcsolata a modern eszmékkel*. Budapest: Gondola ’96 Kiadó, 1997. HAMZA GÁBOR utószava 221–222.

⁴¹ 1869-ben Oxfordban áll fel az első tanszék *Corpus Chaire of Historical and Comparative Jurisprudence* néven.

⁴² PETER STEIN: The tasks of historical jurisprudence In N. MACCORMICK–P. BIRKS (szerk.): *The legal mind. Essays for Tony Honoré*. Oxford, 1986. 296. alatti megállapítására hivatkozik HAMZA i. m. 286.

az összehasonlító módszernek a történeti szemlélettel való összekapcsolását eredményezte, és a jog új, *összehasonlító és történeti tudományának* (historical and comparative jurisprudence) megalapozásához vezetett. A kor felfogása szerint nem is különböztetnek a jogtörténet és az összehasonlító jogtudomány között, amennyiben magának a jog tudományának kellett mind történetinek, mind összehasonlítóknak lennie.⁴³ Fontos látnunk azonban, hogy sem módszertanilag, sem terminológiailag itt *nem a modern értelemben vett jogösszehasonlításról* (droit comparé) van szó! Maine a jogintézmények történetét azzal a céllal vizsgálta, hogy fejlődésük törvényszerűségeit fölfedje. Szembefordult a természetjog racionalizmusával, az utilitarista iskolákkal, azt kísérelte meg, hogy az ősi jog természetét és fejlődését tényleges történeti összefüggéseiben tisztázza. Művével kapcsolatot teremtett a jog, a történelem és az antropológia között,⁴⁴ s utat mutatott a jog és a jogintézmények történeti vizsgálatának új, összehasonlításon alapuló lehetőségei felé. Az összehasonlítás módszere valójában Maine nyomán vált kifejezetten a jogtudomány eszközzé.⁴⁵

Maine művének folytatója és oxfordi katedrájának utódja, az 1900-as kongresszus egyik fontos résztvevője, Sir Frederick Pollock lett. Saját bevallása szerint sokat tanult Savigny-től, Maine-től, Jheringtől és Holmestől.⁴⁶ Híres mondata – „a jogot az állam azért kényszeríti ki, mert jog; és nem csupán azért jog, mert az állam kikényszeríti”⁴⁷ – az analitikus és utilitarista jogelmélet teljes meghaladása. Maine nyomán ő is azt vallotta, hogy a fejlődéselmélet nem egyéb, mint a természet tényeire alkalmazott történeti módszer, a történeti módszer pedig az emberi társadalmakra és intézményekre alkalmazott fejlődéselmélet.⁴⁸ Pollock konkrét erőfeszítéseket tett az összehasonlító jogtörténet tudománya és az összehasonlító jogtudomány közötti válaszfal teljes lebontására. Maine után azt gondolnánk, hogy ez már magától értetődő, de mégis Pollock volt az, aki az összehasonlító jogtudomány statikusan és a jogtörténet tudománya dinamikusan összehasonlító vizsgálódásainak egymást megtermékenyítő és kiegészítő módszerként való alkalmazása mellett síkra szállt.⁴⁹ Megjegyzendő, hogy a német jogtudomány is eljutott az egyetemes jogtörténet (Universalrechtsgeschichte) és az összehasonlító jogtudomány (vergleichende Rechtswissenschaft) módszertani azonosításához.⁵⁰

Maine életműve és az *ősi jog* átfogó értelmezése elválaszthatatlan a *jogi etnológia* (ethnologische Jurisprudenz) vonatkozásában történő vizsgálatától, hiszen a fejlődéselmélet, ami Maine koncepciójának oly szerves része, ezen alapszik.⁵¹ A hegeli filozófia nyomán kibontakozó jogfelfogás kiindulópontját a jog világának realitása

⁴³ Ld. PÉTERI (2004) i. m. 232–233.

⁴⁴ SIR FREDERICK POLLOCK: *Oxford lectures and other discourses*. London–New York: Macmillan and co., 1890. 159.

⁴⁵ PÉTERI (1975) i. m. 401.

⁴⁶ SIR FREDERICK POLLOCK: *A first book of jurisprudence, For students of the common law*. London: Macmillan and co., 1904. x.

⁴⁷ POLLOCK (1904) i. m. 29.

⁴⁸ POLLOCK (1890) i. m. 45.

⁴⁹ PÉTERI (1975) i. m. 404.

⁵⁰ Uo.

⁵¹ MAINE (1997) i. m. HAMZA GÁBOR utószava 226.

alkotja. A jogi realitáshoz kapcsolódó felfogás viszont feltételezi azt, hogy annak feltárása nem csupán egy jogrendszer, hanem több nép jogának összehasonlító vizsgálata alapján válhat teljessé. Az absztrakt jogi fogalmak megalkotása magával vonja valamennyi nép és valamennyi korszak⁵² – ebből következik a történeti módszer alkalmazásának szükségessége – jogának vizsgálatát. Teljességgel érthető, hogy éppen a pozitívizmus és jogösszehasonlítás számára új távlatokat adó Hegel és Thibaut tanítvány, Eduard Gans tartja kifejezetten szükségesnek valamennyi nép jogának elemzését, s ennek hangot is ad a *Das Erbrecht in weltgeschichtlicher Entwicklung. Eine Abhandlung der Universalgeschichte* című négykötetes munkájában. Gans, mint az általános jogtörténeti irányzat (Universalrechtsgeschichte) képviselője – mely szerint a jogtudomány átfogja a jogfogalom (Rechtsbegriff) teljes térbeli és időbeli fejlődését –, az öröklési jogi szabályok átfogó, számos jogrendszerre kiterjedő vizsgálatát nyújtja.⁵³

Gustav Radbruch hívja föl a figyelmet, hogy a Paul Johann Anselm von Feuerbach – aki a jogi etnológia előfutárának tekinthető – műveiben is nyomon követhető cél a jogfejlődés körében kimutatható tipizálódás keresése, mely Maine hatására vezethető vissza.⁵⁴ A jogi etnológia széles horizonttal rendelkezett, forrásai között természettudományos teóriák is fellelhetők voltak. Születtek a nyelv eredetével, az antropológiával, az evolúcióval, az ember pszichikai-biológiai identitásával kapcsolatos művek is. 1867-ban látott napvilágot Albert Hermann *Post Das Naturgesetz des Rechts* című könyve, mely szerzőjét a természettudományos igényű etnológiai jogtudomány nagy hatású képviselőjévé avatta.⁵⁵ A különböző jogok etnológiai alapú összevetése Post számára – éppen az empirikus tapasztalatok biztatónak tűnő eredményei alapján – a spekulatív jellegű jogfilozófia művelésének elutasításához vezetett.⁵⁶

A jogi etnológia szemléletmódja a kezdetektől jelentős változáson ment keresztül. Előbb a kultúrkörök tana (Kohler), majd a jogfejlődést befolyásoló tipikus és atipikus tényezők árnyalt vizsgálata (Koschaker) próbált differenciálni, majd az univerzális fejlődést befolyásoló tipikus, mindenütt előforduló tényezőket szembeállította az egyes vizsgált népcsoportokra jellemző sajátos eltérésekkel, melyek adott esetben az előbbiekkal szemben is érvényesülni tudnak. A jogi etnológia univerzális elmélete helyébe egy új megközelítési mód lépett, mely – az etnológia és az összehasonlító jogtudomány egyik ágaként – arra törekszik, hogy a ma még létező ‘primitív népek’ jogi életét vizsgálja, s mint történeti diszciplína a jogfejlődés korábbi szakaszait meghatározott kulturális összefüggések fényében ismerje meg.⁵⁷

Érdekességként említhető itt meg Grosschmid Béni elmélete a kultúr-planetizmus-kultúr-satellitizmus kérdésköréről: „A nyugat-európai művelődést tekinthetjük

⁵² Vagy legalább egy ‘reprezentatív merités’ mindezekből.

⁵³ MAINE (1997) i. m. HAMZA GÁBOR utószava 226.

⁵⁴ GUSTAV RADBRUCH: *Anselm Feuerbach, précurseur du droit comparé*. I. Paris: Recueil Edouard Lambert, 1938., 286.

⁵⁵ Ld. még ALBERT HERMANN POST: *Die Grundlagen des Rechts und die Grundzüge seiner Entwicklungsgeschichte*. Oldenburg: Schulztesche Hof-Buchhandlung und Hof-Buchdruckerei, 1884.

⁵⁶ MAINE (1997) i. m. HAMZA GÁBOR utószava 227.

⁵⁷ ZWEIGERT-KÖTZ (1998) i. m. 58.

akként, vagyis olyképpen, mint valami naprendszert, amelynek bolygói (planétái) az egyes önálló nemzeti műveltségek. Csak a legnevezetesebbeket említve, tehát: a német, a francia, az angol és az olasz. De vegyük immár a mohácsi vész előtti magyar jogrendszert, amint az Werbőczy egybefoglalásában előttünk fekszik. Ez is planéta, amennyiben a középkori közös vetőmagból való szintoly önálló felnövesztés.⁵⁸ A kultúr-satellitizmus ezzel ellentétben az, s illetőleg akkor forog fenn – folytatja Grosschmid –, amidőn valamely náció, s illetőleg ethnikai lény az egytetemes kultúrányagból, koreszmékből, mint vetőmagból nem közvetlenül differenciál, hanem valamely másik nációhoz, mint planétához, mintegy albolygói kötelékbe helyezkedve, azt mit amaz elsődlegesen már feldolgozott és feldolgozva differenciált, s ezzel etnológiai sajátjává tett; ezt ő kész feldolgozottságában in complexu, en masse befogadja és saját etnograficumának elemei segélyén (nemzeti nyelv, viselet s efféle) másodlagosan [...] differenciálja és ilyképpen a kész idegen differenciátumot e külsőlegesebb és könnyedebb módszerrel saját etnográfiailag differenciált nemzeti tulajdonává teszi.⁵⁹ Grosschmid azonban tovább árnyalja a kultúr-planetizmus-kultúr-satellitizmus kérdését. Szerinte ugyanis az „intézményi saját” kétféle lehet. „Mert hogy ugyanis – mellőzve középváltozatokat és határvonalai nehézségeket; szóval csakis igen nagyvonalakban beszélve – más az etnológiai és megint más a csupán etnográfiai nemzeti saját és tulajdon az intézmények terén. Ugyanaz az intézményi s illetőleg kultúrartalom, ami a közvetlenül differenciáló planétának etnológiailag; ő neki a differenciátum-differenciáló kultúr-satellének csupán etnográfiailag lesz sajátjává.”⁶⁰ Az etnografikum és etnologikum kölcsönös viszonyáról szólva Grosschmid kifejti, hogy itt nem két egymást kizáró ellenpólusról van szó, hanem éppen ellenkezőleg, hisz a két szó is ugyanazon töből – az etnikumból – származik. Az előbbi azonban inkább kezdetlegesebb, míg az etnologikum már magasabb szintű képződmény, amelyben az állami, intézményi és kulturális sajátosságok évszázadok szorgalmas munkájával gyűltek össze. Éppen ezért ez a „megtakarított szellemi tartaléktöke” felsőbbrendű belső magja és rétege a nemzeti egyéniségnek.⁶¹

A jogi etnológiai kutatások XIX. század derekán tapasztalható nagy lendülete a századfordulóra a kifulladás jeleit mutatta. Ez leginkább tudományos kritikának köszönhető, mely azt vette leginkább az irányzat szemére, hogy sok esetben a kiinduló tények, a rendelkezésre álló adatok helytállósága sem nyert feltétlen bizonyítást, így a levont következtetések is gyenge lábakon állnak, csak hipotézisek maradnak, bármennyire tetszetősek is legyenek olykor. A módszerként alkalmazott összehasonlítás is gyakorta elnagyolt, felületes maradt, a jogösszehasonlító kutatásokra is a diszkre-

⁵⁸ GROSSCHMID BÉNI: *Werbőczy és az angol jog*, Budapest: Franklin Társulat, 1928. 431–432.

⁵⁹ GROSSCHMID i. m. 434.

⁶⁰ GROSSCHMID i. m. 435. A Révai Nagy Lexikon a következőt írja: „[...] az etnográfia leírótudomány, mely adatokat gyűjt a népek testi és szellemi életéről – a legszélesebb körben – és felőleli mindazt, ami e tág körrel összefügg, míg az etnológia feladata e soknemű felhalmozott anyagból tételket, törvényeket vonni le. Rendszerét nézve tehát deduktive-szintetikus, míg a tulajdonképpeni etnográfia induktive-analitikus úton halad.”

⁶¹ GROSSCHMID i. m. 436. old. (Grosschmid ezt követően eltöpreng, hogy a jövőben a magyar nemzetiségi eszme vajon melyik „eszmetörő” fog táplálkozni, és hogy ez a kultúr-planetizmusra mint haladási irányra miként lesz hatással.)

ditálódás veszélyét vonva. Ennek a felismerésnek adott hangot Joseph Kohler, aki a *Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft* című folyóiratban közzétett tanulmányában önkritikusan így ír: „Morgan, Bachofen, Post és végül én is hamis módszerek szerint dolgoztunk, továbbá tudománytalanul és fel nem dolgozott megfigyelések alapján vad, kitalált képződményeket hoztunk világra.”⁶² Az említett folyóirat kiemelkedő jelentőségre tett szert az összehasonlító kutatások vonatkozásában. Alapítói Franz Bernhöft és Georg Cohn professzorok az 1878-ban útjára indított sorozattal még a történeti jogi iskola hatása alatt tevékenykedtek, de előkészítve az új koncepciók születését is.⁶³ Bernhöft a már 1878-ban, a *Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft* bevezető hasábjain közzétett gondolatainak kiegészítésével és átvételével publikált, és 1895-ben, a *Jahrbuch der internationalen Vereinigung für vergleichende Rechtswissenschaft* programadó nyitócikkében megjelent írásának a jogösszehasonlítás tanulmányozásának fő irányait taglaló sorait Édouard Lambert is méltatja híres referátumában.⁶⁴ Bernhöft itt három fő irányt említ meg, az etnológiát, a történetit és a dogmatikait. Ezt követően azonban – mint Lambert megállapítja – magyarázatában Bernhöft a történeti utat mint egy meghatározott nép jogtörténetének megvilágítási eszközt kezeli az összehasonlító jogtudomány etnológiai irányának szempontjából. Ez viszont azt eredményezi – folytatja Lambert –, hogy így csupán az első irány egy változatával van dolgunk, s a hármas felosztás kettesre csökken. Az így kapott két irány közül az előbbi, a történeti-etnológiai irány, kizárólag tudományos-spekulatív, a dogmatikai irány gyakorlati, tevőleges célt ad a jogösszehasonlításnak.⁶⁵

A jogösszehasonlításnak e történeti-etnológiai paradigmája, mely elsősorban Angliában és Németországban bontakozott ki, a XIX. század végéig maradt uralkodó az összehasonlító jogtudományban.⁶⁶ Módosulása, sőt gyökeres változása az 1900-as, Párizsban rendezett első nemzetközi összehasonlító jogi kongresszushoz köthető, ahol nemcsak az addigi eredmények összegzésére, hanem ennek kapcsán a jog összehasonlító tudományának új elméleti, módszertani megalapozására is sor került.

3. A jogösszehasonlítás szocialista „ága”

Bármely fa, így a jogösszehasonlítás ‘fájának’ növekedésében is találunk olyan ágakat, melyek fejlődnek, erősödnek, de egy idő után kiderül, hogy nem válnak, nem válhatnak ‘vezérággá’, s később, az idő múlásával lehet, hogy le is metszik vagy fűrészelik őket, de végeredményben el nem múló nyomot hagynak a fa egészén.

⁶² JOSEPH KOHLER: Zur Urgeschichte der Ehe. In *Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft*. Stuttgart: Verlag von Ferdinand Enke, 1897. 203.

⁶³ A rangos folyóirat szerkesztőjéhez 1882-ben kapcsolódik Joseph Kohler, aki szintén meghatározó szerepet vállalt a folyóirat arculatának formálásában. 1895-ben kezdi meg Bernhöft Meyer társaságában egy új kiadvány, a *Jahrbuch der Internationalen Vereinigung für vergleichende Rechtswissenschaft* szerkesztését.

⁶⁴ ÉDOUARD LAMBERT: Conception générale, définition, méthode et histoire du droit comparé. Le droit comparé et l’enseignement du droit. In *Extrait du Congrès International de Droit Comparé, tenu à Paris du 31 juillet au 4 août 1900. Procès verbaux des séances et documents*, Vol I, Paris: L.G.D.J., 1905. 31.

⁶⁵ LAMBERT i. m. 32.

A jogösszehasonlítás szocialista 'hajtása' az első világháború utáni időben kezdte észrevétni magát. Jellemzője az volt, hogy a teljesen új, magát szocialistának nevező politikai és jogi berendezkedés egyetlen országra, a Szovjetunióra korlátozódott. Ez a tény a szovjet jognak, mint 'belügynek' és 'nem-jog'-nak való kvalifikálását, és a jogösszehasonlításból való kirekesztését tette lehetővé.⁶⁷

A második világháborút követően azonban Európa és a világ geopolitikai térképe jelentősen átrajzolódott. Ez a változás a komoly hatással járt a jogösszehasonlítás tudományára is. Az úgynevezett szocialista világrendszer létrejött és a vele való 'békés egymás mellett élés' követelménye nem maradhatott hatás nélkül a *droit comparé* egyre inkább világméretűvé terebélyesedő tudományára sem.⁶⁸ Ám ennek belátása és gyakorlatba való átültetése nem ment ilyen egyszerűen. Hozzájárult ehhez a szocialista-marxista jogfelfogás, mely a jogot az úgynevezett 'felépítmény' részének tekintette, amelyet a termelési viszonyok határoznak meg, s amely történeti kategória lévén nem létezett mindig, de nem is lesz mindig. A jog létét csupán az osztályok léte magyarázza, a jog ugyanis – miként az állam is – eszköz, az uralkodó osztályok eszköze az alávetett osztályok elnyomáshoz és kizsákmányolásához.⁶⁹

Marc Ancel, a Cour de Cassation tanácselnöke, majd René David volt az, aki megtörte az új, a jogösszehasonlítás szemszögéből még egyáltalán nem értelmezett jelenség körül kialakult csendet.⁷⁰ Az új, szocialista országok megjelenése, a nemzetközi kereskedelem és forgalom, a mobilitás és a technikai fejlődés is oda vezettek, hogy a mindkét oldalról megnyilvánuló *kezdeti elutasítás merevsége oldódott*.⁷¹

Elvi éllel vetődött föl a szocialista jogoknak az összehasonlító vizsgálódások körébe való bevonhatóságának kérdése. Az ortodox szocialista jogtudomány a jog a szocialista és kapitalista társadalomban való eltérő funkciójából indul ki, mely szerint a burzsoá jogi tanítás a jogot mint az osztályharcban a vezető osztályok uralmának formális eszközét ragadja meg, a szocialista jog viszont a jog társadalmi funkciójában ismeri fel annak realitását. A szocialista jogösszehasonlítás jó ideig a szocialista jogok felsőbbrendűségének alátámasztásaként jelent meg, ez azonban később változott, s a hatvanas évektől más hangok is megszólalhattak. Bár a szocialista jogok jogintézményei kétségtelenül a rendszer által meghatározottak, azaz sok területen a politikai-ideológiai elemek érvényesülnek elsődlegesen, a jogösszehasonlítás körébe bevonhatók. De miként valósulhat meg mindez, hova sorolható be a szocialistának mondott jog?

A jogösszehasonlító irodalomban rámutattak, hogy a szocialista jog a formai hasonlóságok ellenére lényeges vonásait tekintve *alapvetően különbözik minden korábbi jogrendszertől*. Technikai értelemben a jogot, mint a jogszabályok összességét te-

⁶⁶ A korszak magyarországi fejleményeiről ld. FEKETE BALÁZS: Két vázlat a magyar összehasonlító jogi gondolkodás tablójához. In FEKETE BALÁZS–SZABÓ SAROLTA (szerk.): „Momentum aere perennius” – Tanulmányok Péteri Zoltán tiszteletére. Budapest, 2005. 85–100.

⁶⁷ PÉTERI (2004) i. m. 235.

⁶⁸ Uo.

⁶⁹ Ld. mélysegeiben EVGENY PASHUKANIS: *Selected writings on marxism and law*. London–New York: Academic Press, 1980. 273–301.

⁷⁰ Ld. RENÉ DAVID: *Traité élémentaire de droit civil comparé*, Paris: L.G.D.J., 1950.

⁷¹ PÉTERI (2004) i. m. 235.

kintve még megállna a római-germán rokonság. A jog tágabb, s a jogösszehasonlítás tudományában kívánatos értelmezés szerint, a társadalmi, 'ideológiai' háttérrel is fegyelmbe véve viszont már átható a különbség. Ilyen alapon tekinthető a szocialista jog az eddigiektől teljesen eltérő, új típusú jognak, melyet indokolt *külön jogcsalád-ként* is kezelni.⁷² Ez a felismerés, valamint a jogrendszer 'technikai' és 'ideológiai' elemeinek megkülönböztetése – melyet tulajdonképpen a szocialista jog megjelenése váltott ki – vezetett el a jogösszehasonlítás modern koncepciójában oly fontos szerepet betöltő stíluslemek (Stilelemente, legal style) kimunkálásához,⁷³ valamint a jogrendszerek 'meghatározó' (déterminants), és 'helyettesíthető' (fongibles) összetevőinek megkülönböztetéséhez.⁷⁴

Logikusnak tűnnék a szocialista jogösszehasonlítás elméleti, módszertani megalapozását a szovjet összehasonlító jogtudomány eredményei alapján feltérképezni, de e téren a magyar összehasonlító jogtudomány – mint érintett szereplő – komoly, a 'burzsoá' jogi berendezkedésű országok körében is elismeréssel fogadott, s még az 'úttörő' nagyhatalom eredményeit is felülmúló művet hagyott hátra.⁷⁵

A magyar jogösszehasonlító 'műhely' az Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének keretében bontakozott ki Szabó Imre vezetésével. Szabót számos hasonló pozíciót betöltő kelet- és kelet-közép-európai kollégájától előnyösen különböztette meg nyelvismerete, a nyugat-európai és amerikai szakirodalomra is kiterjedő műveltsége, amely összefüggésben nyilván nem volt közömbös az a tény, hogy egyetemi tanulmányait a polgári demokratikus Csehszlovákiában, Prágában végezte.⁷⁶

Szabó szerint a droit comparé kialakulása két irányú volt. Egyrészt a nemzeti jogok megjelenése, a gazdaság nemzetközivé válása – ezért a magánjogi meghatározottság – váltotta ki, másrészt a spekulatív, apriorisztikus kanti és újkanti jogfilozófia, mely az eltérő pozitív rendszerek kialakulásával tűnt mindinkább elő, s hozta el a jog, mint általánosság újfajta tudományos megközelítését. Ehhez a felfogáshoz a

⁷² RENÉ DAVID: *Les grands systèmes de droit contemporains. Droit comparé*. Paris: Dalloz, 1964. 147.

⁷³ ZWEIGERT-KÖTZ (1998) i. m. 67–70.

⁷⁴ CONSTANTINESCO i. m. 212. és köv.

⁷⁵ A szovjet összehasonlító jogtudományról ld. PÉTERI (1978) i. m. 263–276. Hiba volna nem megemlíteni, hogy a magyar komparatistika többek között azért tudott a szocializmus éveiben is magas szinten működni, mert a XIX–XX. századi előzmények megteremtették ennek megfelelő alapját. Ld. a témához kapcsolódóan SZABÓ IMRE: Az összehasonlító jog történeti aspektusai Magyarországon. In *A jogösszehasonlítás szocialista elmélete*. Budapest. Akadémiai, 1975. 59–74. valamint FEKETE BALÁZS i. m. Ki kell emelni e téren a magyar nemzetközi magánjog megalapozását összehasonlító módszerrel kimunkáló Szász István működését, aki az 'átmenet' idejében élt és alkotott, míg némaságra nem kárhoztatták. Hatása azonban így is közvetlenül kimutatható a szocialista komparatistikán, s eredményeit – miután 'veszélyessége' csökkenő tendenciát mutatott – bizonyos körben – külföldön – közkinccsé is tehetette.

⁷⁶ SZILÁGYI PÉTER: *Jogbölcsélet*. In KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN (szerk.): *Magyarország a XX. Században*. V. Szekszárd: Babits, 2000. 48. Szabó érdemének számít, hogy a szocializmus éveiben személye garanciát és védőernyőt nyújtott az irányítása alatt működő fiatalabb komparatista-tudós nemzedéknek, hogy kutatásaikat a központi ideológiai közvetlen szorításától mentesen, viszonylagos szabadsággal végezhessék. Így tudott Mádl Ferenc a nemzetközi magánjog összehasonlító alapú kutatásának, Harmathy Attila a magánjog komparatista látókörű művelésének, míg Péteri Zoltán a jogösszehasonlítás elméleti kérdéseinek nem marxista meghatározottságú megalapozásának nemzetközi hírv professzorává válni.

pozitív jogrendszerek elemzésének igénye járult, ami a jogi pozitivizmus behatolását jelentette a jogfilozófiába. A jogösszehasonlítást úgy fogták fel ebben a vetületben, mint a jogfilozófia kiegészítő segédtudományát.⁷⁷

A csoportosítás és a módszer-keresés kezdetben próbált etnikai, faji, nyelvi tényezőket alapul venni, módszerként főleg a fogalmi-logikai összehasonlítás dominált, majd a második világháború után a jogösszehasonlítás fellendülésével a funkcionális módszer került előtérbe. Ez annak elismerését is jelentette, hogy a jognak nincs saját, önfényű, a többi társadalmi jelenségtől elszigetelt története. A 'juristischer Begriffshimmel' a jogösszehasonlítás terén is összeomlott. A funkcionális módszer fellendítette a nemzeti jogoknak a jogalkotás és a jogalkalmazás technikája, módszere szerinti csoportosítását, a szocialista jogot besorolva a római-germán jogcsaládba. Az ismérvek monizmusát egyre inkább felváltotta azok nemesgyszer egymást keresztező, eklektikus pluralizmusa.⁷⁸

A leíró és elméleti jogösszehasonlítás megkülönböztetése a *droit comparé* kettős eredetére vezethető vissza,⁷⁹ melyre utaltunk már, s mely distinkció meglátásunk szerint – azon túl, hogy a szocialista jogösszehasonlítás is használta – mindmáig tartja magát, s a jogi gondolkodás egészében megfigyelhető. Hozzá kell tenni, hogy ez az elválasztás bár könnyen indokolható, nem jelenti a két terület egymástól való elzárkózását, sokkal inkább egy egymást kölcsönösen építő, segítő szimbiózis módjára írható le.

A jogösszehasonlítás pusztán jogi látásmóddal való, dogmatikai megközelítése a jogforrási rendszer alapulvételével sokáig kitarzott a modern jogrendszerek kettéosztásánál (common law, római-germán jogok), de a társadalmi elem éket ütött ebbe a tagolásba, s szükségessé tette a szocialista jogok jogcsaládként kezelését. Az elvi alap azonban csorbát szenvedett, hisz a szocialista jog jogforrásilag rokon a római-germán jogokkal. Hol a társadalmi valóság vizsgálata? – kérdezi Szabó, s egy egész újfajta megközelítést vázol fel. Szerinte külön szinten kell összehasonlítani a szocialista jogtípust a nem-szocialista jogtípusokkal, mert a három csoport összehasonlítása nem egynemű vagy ugyanazon a szinten álló jelenségek összemérését jelenti. „A common law és a római-germán jogrendszerek ugyanis a jog társadalmi mértékkel mért azonos fajtájának, egyazon társadalmi alakulaton alapuló jogtípusnak a különböző megjelenései; a szocialista jog viszont egy más társadalmi rendszeren alapuló különböző jogrendszerek gyűjtőfogalma.” – mondja.⁸⁰ Így a szocialista jogtípus a burzsoá jogtípustól különíthető el, s azzal áll azonos szinten.

A jogtípusok kifejezik és egyben szabályozzák, hogy a termelőeszközök egy-egy osztály vagy a társadalom tulajdonában vannak-e, az egyéni, csoportos vagy társadalmi elsajátítás-e az uralkodó. Eörsi szerint ez nyújtja a legalapvetőbb osztályozást, ez a lényegre való fókuszálás, redukálás, s nem szimplifikáció, leegyszerűsítés, mint

⁷⁷ SZABÓ IMRE: Az összehasonlító jog elméleti kérdései. *Allam és Jogtudomány*, Budapest: Akadémiai, 1972. 201.

⁷⁸ EÖRSI GYULA: *Összehasonlító polgári jog. (Jogtípusok, jogcsoportok és a jogfejlődés útjai)* Budapest: Akadémiai, 1975. 30.

⁷⁹ SZABÓ (1972) i. m. 201.

⁸⁰ SZABÓ (1972) i. m. 201.

René David állítja.⁸¹ Ez a felosztás szakít a monokauzális, egydimenziójú látásmóddal, módszertanilag közel áll Constantinesco felfogásához.⁸² Ő beszél elsődleges és másodlagos kritériumokról, bár Eörsi az egyes kritériumok első- illetve másodlagos voltát vitatja.⁸³

Arra a kritikai észrevételre, hogy ez a felosztás leegyszerűsítetten egyoldalú, Eörsi azt válaszolja, hogy itt csupán az alapvető szintre redukálásról van szó, nem pedig kimerítő kifejtésről. Hogy ideológiai alapú lenne a megkülönböztetés? Minden hasonló kísérlet mögött van egy meghatározott filozófia, így az ideológiai elem túlhangsúlyozásáról nem lehet beszélni. A metajurisztika könnyen vállalható, hisz a jog, mint társadalmi jelenség, már eleve tartalmaz többlet elemeket, a jogtudomány pedig tudvalevőleg társadalomtudomány. Nem fogadható tehát el a merev szétválasztás a jogdogmatika és jogszociológia között a Sein és a Sollen világa között – szögezi le Eörsi.⁸⁴

A szocialista jog megjelenése indukálta a jogösszehasonlítás makro- és mikro-összehasonlításra tagolását is, előtte a jogrendszerek összehasonlítása nem is merült fel, mert azok egyazon társadalmi alakulat jogi formái voltak.⁸⁵ Mint Szabó kifejti, a módszer-tudomány vita már meghaladottá vált. Az olyan érvek a módszerként kezelés mellett, mint például, hogy a jog egészére kiterjedő összehasonlításnak nincsen tárgya, csak valamely más célt szolgáló, e célt elrejtő formai és közvetett érvelésként foghatjuk fel, hiszen a jog maga is egyfajta elvonatkoztatás. E felfogás oka lehetett a jogösszehasonlítás önállóságát tagadó álláspont azon a törekvése, mely szerint az összehasonlító módszernek be kell hatolnia a jogtudomány minden ágába, mert csak így lehetséges a szó teljes értelmében vett jogtudományról beszélni. A szocialista jogtudományt a jogösszehasonlításnak módszerként való felfogásánál egy ‘semleges’, ‘elkötelezettség-menetes’ jogtudomány veszélyével való szembefordulás vezette.⁸⁶

Szabó a különböző társadalmi rendszerek jogának összehasonlítását *külső jogösszehasonlításnak* nevezi. A *belső jogösszehasonlítás*, mely azonos társadalmi jellegű jogok összehasonlítását jelenti, jellegét tekintve osztja a külső jogösszehasonlítás sorsát, együtt alkotják az *általános jogösszehasonlítást*.⁸⁷ Az általános jogösszehasonlítás több jogrendszer egybevetését jelenti, szemben a saját jog összehasonlító alapon való tárgyalásával.

Az általános jogösszehasonlítást a jogelmélet úgy fogta fel, hogy az vagy kiegészítő anyagot nyújt a jogelmülethez, vagy pedig megalapozza azt, mintegy ‘anyagot szállít’ a jogelmülethez. Szabó szerint ezt úgy érdemes leírni, „mint az elméletileg eltérő állásponton lévők átmeneti találkozási pontját.”⁸⁸ Azért tűnik fontosnak ennek az

⁸¹ EÖRSI i. m. 51.

⁸² Ld. CONSTANTINESCO i. m. 212. és köv.

⁸³ EÖRSI i. m. 52.

⁸⁴ Ld. EÖRSI i. m. 6.

⁸⁵ SZABÓ (1972) i. m. 204. Ez a megállapítás Szabó szerint azonban csak bizonyos általánosságban érvényes.

⁸⁶ Uo.

⁸⁷ SZABÓ (1972) i. m. 205.

⁸⁸ SZABÓ (1972) i. m. 211.

elméleti találkozási pontnak a kimunkálása Szabó művében, mert így az általános jogösszehasonlítás nyújthat egy olyan ‘semleges pályát’, ahol a két ‘tábor’ megkezdheti a diskurzust. Érdeemes volt hát óvni, behatárolni ezt a ‘mezsgyét’, mely Szabó szerint a két fő megközelítési mód eredményeinek egy általános, közös szintet biztosíthat.⁸⁹

Ehhez kapcsolódóan vehető számba az az elméleti fölvetés, mely a két fő jogtípus *konvergenciájáról* értekezett. Ezen elmélet szerint a burzsoá jog és a szocialista jog összehasonlítása során konstatalható, hogy mindkét jogtípus jelentőset alkotott, az egyre inkább összeötvöződött világban egyre inkább közelednek is egymáshoz, kölcsönösen tanulnak egymástól, és valamikor talán egy harmadikfajta jogban (társadalmi rendszerben) egyesülnek.⁹⁰

A jogösszehasonlítás tulajdonképpen két végletben, az általános jogösszehasonlításban és a jogintézmények összehasonlításában csúcsosodik ki. Az általános jogösszehasonlítás önmagában még nem áll meg, nem képes önállóan társadalmilag, lényegileg helytálló következtetésekre.⁹¹ A jogintézmények vizsgálatokor jobban megvan a társadalmi alap, tekintet nélkül a társadalmi rendszerek jellegében mutatkozó eltérésekre. A jogágak összehasonlítása a két fenti terület közt helyezkedik el.⁹²

A szocialista jogtudomány arra törekedett, hogy egyre megalapozottabban dolgozza ki elméleti álláspontját a jogösszehasonlítás terén. A belső jogösszehasonlítással vette kezdetét e folyamat. Előbb módszerként, majd később a jogösszehasonlítás tudományként való elfogadás mellett törtek lándzsát. A jogösszehasonlítás elméleti kérdéseinek vizsgálata során Szabó kijelenti, hogy nem beszélhetünk a jogösszehasonlítás önálló elméletéről, de az elméleti kérdések összessége egy viszonylagos önállóságú tudományt, egy átmeneti-közbenő tudomány megalapozását teheti lehetővé.⁹³

Az aligha lehet vitás, hogy a jogösszehasonlítás elvi kérdéseit illető vizsgálódás, ha nem is vezet a különböző elméleti *felfogások unifikálásához*, sőt a maga általánosságában talán harmonizálásához sem, mégis bizonyos mértékig harmonizálja maguknak a jogösszehasonlító vizsgálatoknak a menetét, módját, sőt közvetlen tudományos következtetéseit is.⁹⁴

Az új paradigma láthatóan komoly elméleti kidolgozottsággal fogadta magába a jogösszehasonlítás eddig is napirenden lévő, célra, funkcióra, módszerre vonatkozó alapvető kérdéseit, de ezek megválaszolását a jog átfogó, társadalmi nevezhető szemlélete alapján végezte el. Sokat tett a világ *jogrendszereinek csoportosítása*, stíluslemek segítségével való rendszerezés terén kibontakozó lendület fokozásáért. Eörsi például Zweigert és Kötz stíluslemeiről részletes kritikai észrevételeket tett, leszögezve, hogy azok eklektikusak, heterogének, valamennyi általuk számba vett elem a szellemi-intézményi szférába tartozik, a gazdasági tényezők elsikkadnak, nem jutnak szerephez.⁹⁵

⁸⁹ Uo.

⁹⁰ EÖRSI i. m. 35. valamint ld. 342–387.

⁹¹ SZABÓ (1972) i. m. 225.

⁹² SZABÓ (1972) i. m. 226.

⁹³ SZABÓ (1972) i. m. 219.

⁹⁴ SZABÓ (1972) i. m. 228–230.

⁹⁵ EÖRSI i. m. 42.

Ami a szocialista paradigma önmagán is túlmutató hozadéka, az minden bizonynyal a funkcionális megközelítés következtében lehetővé vált, a jogot mechanikus jogszabály-komplexumként értelmező, szűkké váló megközelítés meghaladása, s *társadalmi dimenzióit feltáró, dinamikus értelmezése*. Egy másik ilyen ‘hozadék’, amely az ideológiai tartalom kapcsán került előtérbe, az *értéktartalom*. A jog, a jogösszehasonlítás ilyen irányú megközelítése a világnézeti összefüggésekre is kiterjedő kutatás igényét vetette, s veti fel. Az összehasonlító vizsgálódások mindennek köszönhetően lényegesen kiszélesedhettek, teret engedve a joggyakorlattal, a jog érvényesülésével kapcsolatos és egyéb kérdések kutatásának is.⁹⁶ Ez a gondolatkör azonban már a legújabb perspektívákra való rövid kitekintés mezejére kalauzol minket.

III. Kitekintés, perspektívák

1. Újabb hajtások?

A globális, exponenciálisan gyorsuló fejlődés egyre inkább érezteti, hogy könnyű elveszteni ön- és világismeretünk fonalát, könnyen ‘lehagyhatjuk’ a lelkünket, ahogy attól egyes afrikai törzsek tartanak. Ez a fajta növekedés, ‘ismeret-tágulás’ a jogösszehasonlítás terén is jelentkezik, s ahogy az út szélesedik, ahogy a fa koronája egyre terebélyesebb, úgy egyre nehezebb az ismeretek egyszerű, pusztán megismerő számbavétele, nem is szólva ezen ismeretek rendszerező bemutatásáról. A jogösszehasonlítás szocialista paradigmájának hirtelen bekövetkezett erodálásának hatására kialakuló ‘tudományos vákuum’, ugyanakkor tapasztalható töretlen gyarapodás és fejlődés új utak keresését láttatja kialakulni.⁹⁷ Nem könnyű egy ilyen konstellációban annak feltérképezése – s nem mellékesen a tudomány szilárd alapjaitól való elrugaszkodás kockázata is felsejlik –, hogy az elkövetkezőkben merre is tart a jogösszehasonlítás ‘fájának’ fejlődése, melyik ág, hajtás érlelődik ‘főaggá’ a terjedelmes lombkoronából. A jelenkori komparatiztika mértékadó gondolkodói – bár igen tapogatózó óvatossággal – az esetlegesen küszöbön álló újabb paradigmaváltás bekövetkeztét az *összehasonlító jogi kultúrák* elnevezés alatt jelentkező irányzat célkitűzéseinek megvalósítása jegyében látják körvonalazódni.⁹⁸ Ezen új irányzat kifejtésére, sőt még vázlatos bemutatására sem vállalkozhatunk ezúttal, mivel csupán egy, a jövő ablakát nyitogató kitekintésre látunk megfelelő alapot témánk szempontjából.

Kétségtelenül üdvözlendő lenne az elkövetkező időkben, éppen a tudományos fejlődés által biztosított eredmények okán, a jogi gondolkodás horizontjának szélesebbre tárása, melynek motorja a megújuló összehasonlító mozgalom is lehet. Ehhez hozzájárulhat az ‘összehasonlító jogi kultúrák’ esetleges előtérbe kerülése, melynek háttérben mindenekelőtt „[...] egy olyan interdiszciplináris tudás áll, amely jogantropológiai leírásból, egyetemes jogtörténeti tanulságlevonásból, összehasonlító jogból merített releváns ismeretből, jogszociológiai felismerések szintéziséből, s – egyfajta

⁹⁶ Ld. PÉTERI (2004) i. m. 236.

⁹⁷ Ld. PÉTERI (2004) i. m. 237.

⁹⁸ Uo.

szemléleti keretként – jogdogmatikai-jogtani és jogi módszertani eredményekre építő általános jogelméleti kutatások összegzéséből tevődik össze.”⁹⁹ Hogy e mozgalom ténylegesen uralkodó paradigmává válik-e a jogösszehasonlítás világában, erről a jelen pillanatban csak azt tudjuk megállapítani, hogy *ignoramus et ignorabimus*.

2. Összegző megállapítások

A *droit comparé* módszertani megalapozásának fő útjait bejárva, s a jogösszehasonlítás „fájának” föltérképezését követően felmerül a kérdés, hogy vajon eleget tettünk-e a bevezető gondolatok során felvázolt célkitűzéseknek. Nevezetesen kezünkben van-e egy analitikus építőkövekből összeálló kész konstrukció, melyre rá lehet mondani, hogy ez a *droit comparé*. Ha a kérdést így tesszük fel, a válasz nemleges. Az analízisnek azonban mégis meglehet a maga gyümölcse. Az út végigjárása már önmagában eredmény, s vizsgálódásaink során talán sikerült néhány ecsetvonással hozzájárulni a jogösszehasonlítás eszmetörténeti-módszertani útkereséseinek még megfestésre váró nagyszabású tablójának elkészítéséhez.

A jogösszehasonlítás módszertani-történeti rétegei mindezen túl rendelkeznek még egy sajátos ‘önfénnyel’, tartalékkal. Rudolf von Jhering nyomán, aki az összehasonlító jogtudomány feladatát, a római jog szerepéhez hasonlította,¹⁰⁰ megkockázatható, hogy a *droit comparé* eddigi fejlődése és történetisége valóban betölthet ahhoz hasonló funkciót, amit korábban a római jog jelentett a jog és a jogtudomány számára. A jogösszehasonlítás eddigi eredményei már nyújthatnak egy olyan szellemi, tudományos, elméleti tartalékot, melyek a nemzeti jogok fölött álló, példaként szolgáló, az univerzalitás szemléletét is magába foglaló, *általános viszonyítási tudomány* szintjére emelhetik az összehasonlító jogtudományt.

⁹⁹ VARGA CSABA: Összehasonlító jogi kultúrák: szempontok a fogalmi körülhatároláshoz. *Jogtudományi Közöny*, 1997/1. 5.

¹⁰⁰ RUDOLF VON JHERING: *Geist des römischen Rechts auf den verschiedenen Stufen seiner Entwicklung*. Leipzig, 1866². 15.